

A keresztényszocializmus

Előzmények

A „szociális kérdés” fogalma 1840 körül jelent meg Franciaországban és Németországban: a társadalom modernizálásának sokféle problémáját, a szociális bajokkal összefüggő társadalmi állapotokat foglalta össze egyetlen formulában. A keresztényszociális mozgalmak sokrétű törekvése a társadalmi problémák okozta kihívásokra reagált, és a kereszténységből fakadó társadalmi felelősséget az egyház szociális/társadalmi tanítása szerint akarta valóra váltani és sikerre vinni.

A gazdaság 19. századi átalakulása drámai társadalmi, politikai és kulturális következményekkel járt. A változások újszerű kérdéseket vetettek fel az igazságosság vonatkozásában is, előtérbe került a munkáskérdés, amelyet többek között a tőke és a munka konfliktusa hozott felszínre. A kor gondolkodói a kialakuló globális kapitalizmus leírására egymástól eltérő koncepciókat és olyan – egymással versengő – megoldási javaslatokat dolgoztak ki, amelyek a kibontakozás új útjait nem egy esetben a keresztény antropológiától és társadalomképtől radikálisan eltérő módon fogalmazták meg. Az iparivá váló társadalmakban a szekularizáció térnyerésével a mindennapi élet újabb és újabb területei szakadtak el a vallás általi meghatározottságtól (polgári anyakönyvezés, oktatás, házasság, válás, stb.); a dogmatikus liberalizmus és a republikánus tekintélyelvűség programját megvalósító kormányzatok pedig kifejezett ellenszenvvel viseltettek az egyház politikai és társadalmi szerepvállalásával szemben. Az egyház számára ugyanakkor alapvető problémát jelentett a tudományos szellem és a keresztény hit összeegyeztetése is. Ilyen körülmények között ismerte fel annak szükségességét, hogy újfajta módon lépjen fel, a korábbinál hatásosabban szólítsa meg a modern kor emberét, hiszen a konvencionális kereszténység tradicionális kapcsolódási pontjai már érzékelhetően nem voltak alkalmasak erre.

A hivatalos egyházi reflexiók kezdetben az ostromlottság komplexusát tükrözték. A modern világ kihívásaira az egyház (elsősorban a Szentszék) a laikus állam alapelveinek és a kor „tévedéseinek” maradéktalan elítélésével reagált.

Létezett azonban a korabeli európai egyházi valóságnak egy olyan oldala, illetve rétege is, amely más jellegű folyamatok meglétéről tanúskodik: azoknak a belső erőknek a felszabadulása, melyek szerte a világon számtalan maradandó művet hoztak létre. Elsorolni sem lehet a sokféle társaságot, egyesületet, amely ekkortájt keletkezett. A szerzetesség újra virágzott, a kongregációk száma és létszáma szintén egyre nőtt, a papság működését világiak is aktívan támogatták. Az egyház karitatív és szociális tevékenységét széleskörű intézményes bázis jelenítette meg, melyben elsősorban oktatási és gyógyítási feladatokat láttak el.

A „szociális kérdés” vonatkozásában ez volt a „szociális katolicizmus” időszaka, a problémák felismerésének kora. Gyógymódként a rekrisztianizáció és a *caritas* állt a középpontban, és ezen a téren a különféle szervezetek eredményes tevékenységet folytattak. Ilyen volt például a Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1811–1877) mainzi püspök által életre hívott mozgalom, mely a szociális reform gondolatától a modern – a karitatív tevékenységen túl a szakszervezetek keresztény alapon történő megszervezését is célul tűző, az érdekvédelmet a természetjog alapján igazoló – szociálpolitika kifejtéséhez jutott el. A német Adolf Kolping (1813–1865) a legkiszolgáltatottabb réteg, az ipari tanuló ifjúság helyzetén az ún. katolikus legényegyletek megszervezésével kívánt segíteni.

Az alulról jövő kezdeményezések a pápai magisztérium növekedésével estek egybe. Az I. Vatikáni Zsinat (1870) a pápaság öntudatra ébredését és megújulását jelezte, egyúttal az egyházi és a világi szféra elhatárolódási folyamatában is mérföldkövet jelentett. Az egyház kijózanodva a forradalmak sokkjából, jóllehet komoly belső krízisek árán, de a modern világban elfoglalt helyének – az újrapozícionálás szükségességének – tudatára ébredt. Európa helyi egyházai pedig a trón oltalmából kiszorulva, a gallikanizmus és jozefinizmus béklyójából lassan szabadulva újra megtalálták Rómát.

A század e két ellentétes irányú görbével érzékeltethető jelensége végül az egyház társadalmi (szociális) tanításában, az egyház „szociális kérdésre” adott válaszában kapcsolódott össze.

A Katolikus Egyház társadalmi tanítása

A „társadalmi tanítás” kifejezés XI. Piusz pápától származik. Azoknak a társadalmi vonatkozású tanoknak az anyagát jelöli, amelyeket XIII. Leó 1891-ben kibocsátott *Rerum novarum* („Új dolgok”) kezdetű körlevelével fogalmazott meg az egyház a római pápák és a Tanítóhivatal által. A szociális enciklikákban az egyház tanítói funkciója által képeződik le a társadalom- és politikatörténet, bennük a katolikus egyház főpapjai korok égető kérdéseire szólalnak hozzá. Ajánlásaik nem világnézettől függetlenek, hanem a keresztény hit alapján állnak, természetjogi kiindulópontjuk miatt ugyanakkor nyitott és fejlődő rendszert alkotnak, alkalmasint alternatív megoldásokkal. A tanítás a 19–20. században részint *intézményi keretek* között, nevezetesen a pápai enciklikákban, részint a *politikai gyakorlatban*, vagyis különféle keresztény értékekre hivatkozó szociális mozgalmak és pártok programjaiban, részint pedig önálló *filozófiai elméletek* alakjaiban fejlődött tovább.

Ha egyszer már lángra kapott az újítás vágya, amely egyébként régóta zavarja az államok békéjét, úgy ez szükségképpen vont maga után, hogy a változtatás szelleme a politikai gondolkodás területéről a vele rokon gazdaságba is behatoljon. Ez már meg is történt, hiszen az ipar technikai színvonalának emelkedése, új termelési módszerek kialakítása, a tulajdonosok és munkások kölcsönös viszonyának megváltozása, a gazdagság felhalmozódása a kisebbség kezében és a többség elszegényedése, a munkások fokozódó öntudata egyfelől s szorosabb szövetkezése másfelől, végül pedig az erkölcsi hanyatlás – a harc kirobbanását eredményezte. A kérdés fontosságát mutatja az is, hogy milyen feszült várakozásban tartja a közhangulatot, mennyire foglalkoztatja a tudósok gondolkodását, a szakemberek tanácskozásait, a nép gyülekezeteit, a törvényhozó testületeket, az államfők tanácsadó szerveit: nincs egyetlen más ügy sem, mely az emberekben ilyen heves érdeklődést keltene. Ezért, Tisztelendő Testvérek, ahogy eddig hoztátok intézett körleveleinkben a téveszmék megcáfolása céljából elmondottuk a szükségeseket az államhatalomról, az emberi szabadságról, az államok alkotmányának keresztény jellegéről és más hasonló kérdésekről, éppúgy véleményünk szerint az Egyház ügyét és a közjót szem előtt tartva, hasonló okokból ugyanezt kell tennünk most is a munkások helyzetével kapcsolatban. Alkalomszerűen már többször érintettük ezt a tárgyat, de ebben a körlevélben apostoli kötelességtudatunk parancsára az egész kérdést kimerítően tárgyaljuk, hogy kellő megvilágításba kerüljenek azok az elvek, amelyek segítségével ez a vitás kérdés az igazság és a méltányosság alapján eldönthető. A tárgy kifejtése nehéz és nem veszélytelen. Kemény feladat kimérni azokat a jogokat és kötelességeket, amelyek a gazdagok és szegények, a tőkés és munkavállalók közötti viszonyt szabályozzák. Veszélyes a vállalkozásunk, mert zavartkeltő és csalárd emberek könnyen kihasználhatják a helyes álláspont kiforgatására és a tömegek lázítására.

De még ha így áll is a helyzet, világosan látjuk, s ebben mindenki egyetért, hogy a legszegényebb sorsú emberek sűrűn és alkalmas módon segíteni kell, mert az emberiség nagy része méltánytalanul szomorú és nyomorult viszonyok között tengődik. Miután ugyanis az iparosok korábbi szervezeteit a múlt században eltörölték, s helyettük más védelemről nem gondoskodtak, az újabb állami intézmények és törvények pedig levetették a korábbi vallásos szellemet, lassanként odáig jutottunk, hogy korunk a munkásokat magára hagyta és védtelenül kiszolgáltatta a munkaadók embertelenségének és korlátlan nyereségvágyának. Növelte a gondot a telhetetlen uzsora, amelyet az Egyház ugyan sokszor elítélt, de fősvény és nyereségvágyó emberek – bár más formában – változatlanul üznek tovább. Ehhez járult még, hogy a termelés és szinte a teljes kereskedelem egy kisebbségnek jutott a hatalmába, úgyhogy néhány dúsgazdag ember a szegények hatalmas tömegeire rakhatta a szolgaság jármát. [...]

Természetesen e fontos ügy mások közreműködését és erőfeszítéseit is megköveteli, értve ezen az államfőket, a tulajdonosokat és a gazdagokat éppúgy, mint magukat a munkásokat, akiknek érdekében ez a küzdelem folyik, azt azonban habozás nélkül kimondjuk, hogy minden emberi kísérlet hiábavaló lesz, ha az Egyházat mellőzik.

Az Egyház ugyanis az, amely az evangéliumból merített tanításának jóvoltából a harcot megszüntetheti, vagy legalább élességét tompíthatja; az Egyház az, amely nem csak az egyes emberek elméjét törekszik kiművelni, hanem törvényei által igyekszik szabályozni életüket és értékrendjüket is; az Egyház az, amely sok hasznos intézménnyel javítja a szegények helyzetét; az Egyház az, amely minden osztály gondolkodását és erejét arra óhajtja és kívánja irányítani, hogy a munkások helyzete a lehető legalkalmasabb módon javuljon, s ennek elérésére az állami törvények és tekintély igénybevétele is a maga rendje és módja szerint – szükségesnek tartja.

(XIII. Leó pápa *Rerum novarum* enciklikája)

Az idevágó pápai megnyilatkozások összefüggő sort alkotnak, visszautalva az elődök tanítására, de legfőképpen az evangéliumokra. A *Rerum novarum*on kívül szoros értelemben ide tartoznak a következő enciklikák: a *Quadragesimo anno* (1931), melyet XI. Piusz „A társadalmi rend megújításáról és az evangéliumi törvényhez alkalmazásáról” címmel a

Rerum novarum negyvenedik évfordulója alkalmából szövegezett meg; XXIII. János *Mater et magistra* (1961), és *Pacem in terris* (1963), VI. Pál *Populorum progressio* (1967), II. János Pál *Sollicitudo rei socialis* (1981), és *Centessimus annus* (1991). Ezek az enciklikák úgy is összefüggésben állnak egymással, hogy a társadalmak strukturális válságát mindegyik az igazságosság hiányára vezeti vissza. Az egyház nem a társadalom, a politika, a gazdaság és a kereskedelem technikai jellegű kérdéseiben tartja illetékesnek magát, hanem azokban a dolgokban, amelyeknek köze van az erkölcsi törvényhez. Kiindulópontjuk az emberrel mint Isten képmására alkotott személlyel való törődés, ezzel összefüggésben foglalkoznak a gazdasági és társadalmi rendszerek, struktúrák erkölcsi követelményeivel, a fejlődés irányának meghatározásával és a társadalom alanyainak magatartásával.

Az egyházatyáktól és a nagy középkori egyháztanítóktól, kiváltképp Aquinói Szent Tamástól kezdődően formálódó tanítás gyökerei a Szentírásban, különösen az evangéliumban és az apostoli iratokban keresendők. A *Rerum novarum* e sok évszázados hagyományhoz és tanbeli örökséghez csatlakozva lett a társadalomról szóló tanítás meghatározó állomása. Az egyház társadalom iránti elköteleződésének új deklarációja tehát nem csupán a liberális kapitalizmus és az ateista marxista szocializmus által támasztott kihívások ellenében történt, még ha azok kétségtelenül motiválták is. Az enciklikában XIII. Leó a paternalizmuson, a jótékonykodáson és a „szociális olajcseppek” politikáján túllépve olyan szuverén, sajátos belső logikára épülő tant fogalmazott meg, mely egyrészt elismerte a katolikus szociális mozgalmak korábbi kezdeményezéseit, másrészt megalapozta és inspirálta a kibontakozó keresztényszocialista szerveződéseket.

A tanítás koherenciáját a fontosabb alapfogalmaiban és alapelveiben rejlő erkölcsi mag adja. Az alapfogalmak közül a legfontosabbak a *személy* fogalma, s ennek révén a személyközpontúság (*perszonalizmus*) koncepciója, a társadalmi igazságosság, a *szolidaritás* és a *közjó* eszméi, valamint a *szubszidiaritás* elve.

A perszonalizmus központi állítása az, hogy a személy feltétlen, abszolút értéket képvisel: „minden társadalmi intézménynek a személy az alapja, alanya és célja” (GS, 25). A személyt ennél fogva semmilyen magasabb rendűnek vélt érték oltárán, így a társadalom javáért sem szabad feláldozni, hiszen „a természet arra tanít, hogy az egyén előbbre való, mint a polgári társulás, olyannyira, hogy a polgári társulásnak egyenesen az egyénre mint végső céljára kell irányulnia.” (MM, 109).

Az így meghatározott személy „lényegénél fogva társas lény” (MM, 219), hiszen „természete szerint tökéletesen rászorul a társadalom életére”, minthogy „másokkal való kapcsolat nélkül sem meg nem élhet, sem képességeit ki nem fejlesztheti.” (GS, 25, 12). A személy fogalmából szinte természetszerűen adódott, hogy az egyház társadalmi tanítása – legalábbis a későbbi enciklikákban (s ebben nem kis szerepe volt az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata megszövegezésében közreműködő *Jacques Maritain* befolyásának) – hangsúlyozza a személyeket megillető jogok szerepét.

A társadalmi igazságosság kérdése szorosan összefügg a magántulajdon igazolhatóságával. A *Rerum Novarum* a magántulajdont – neotomista érveléssel – a természetjogra vezette vissza. A magántulajdonhoz való jog olyan természet adta jog, mely „az ember természetében gyökerező adottság”. A *Quadragesimo anno* már a magántulajdon kettős jellegét, nevezetesen egyéni és közösségi rendeltetését, az egyénre és a közjóra irányuló természetét emelte ki. Ezzel összhangban áll a magántulajdon közjó érdekében történő korlátozásának lehetősége is. A két pápa egyetértett abban, hogy nincs tőke munka nélkül, de a munkásnak sincs munkája tőke nélkül. A tőke azonban túl sokat vett el magának, és túl keveset hagyott a munkásnak. Mindkét fél jogtalan útra téved azonban, ha mindent önmagának követel.

A szubszidiaritást a *Quadragesimo anno* tette az egyház tanításának egyik alapelvevé. Az elv teológiai alapja az emberi méltóság: az államnak segíteni kell ugyan tagjait, hogy emberhez méltó életet élhessenek, ám e segítség nem léphet túl egy bizonyos határt.

A problémákat keletkezésük szintjén kell kezelni, azokra „felülről” megoldásokat kényszeríteni nem szabad.

A támogatott személyeket és közösségeket tehát a társadalmon belül önállóság illeti meg.

„Amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivenni és a közösségre bízni tilos; éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni – szubszidiálni – köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat.”

(XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* enciklikája)

Változatos utóélete volt a két pápa rendiségre/korporációkra vonatkozó gondolatainak. Úgy gondolták, hogy amennyiben sikerül megeremteni az azonos foglalkozásokon belül az együttműködést munkáltatók és munkavállalók között – melyet a kölcsönös függőség egyébként is szükségessé tesz –, egyúttal megszűnne az osztályok szembenállása és az osztályharc is. XI. Piusz a rendiséget úgy képzelte el, hogy léteznek az állam által elismert ágazati munkáltató és munkavállaló *önkéntes* szakszervezetek, és ezek képviselőiből tevődnek össze a rendi testületek, amelyek – adott esetben az állami szervek közvetítésével – egyeztetnek és határoznak. Ez az ajánlás azért lett problematikus, mert szándékának eltérése ellenére összecúsított néhány diktatórikus, önkényuralmi vagy arra törekvő állam filozófiájával. Olaszországban korporációkról, Portugáliában, Ausztriában rendiségről, Magyarországon érdekképviseleti rendszerről volt szó, és mivel a liberális piacgazdaság állami megrendszabályozása mindenütt téma volt, lehetőség volt a két koncepció összemosására, csupán az „önkéntesség” szót kellett elhagyni és a két szuverén oldal egymás közötti egyeztetéséről kellett megfélekedezni.

Az enciklikák társadalmi tanítása az emberi szabadság modern kori katolikus felfogását alapozta meg. Ezzel kiindulópontja lett a keresztény alapon szerveződő pártok és egyesületek programjának. Lehetővé tette az emberi szabadság önrendelkezésként való meghatározását és ebből a demokratikus politikai rendszer szükségességének levezetését. Olyan keresztény politikai pártok alakítását ösztönözte (Olaszországot kivéve), amelyek nem álltak szemben a polgári társadalommal, hanem annak elfogadhatóbbá tételén munkálkodtak. Hozzájárult az állam feladatának és az egyház szerepének tisztázásához a nem egyházi vezetés alatt álló társadalmakban. Szakított a liberalizmus államfelfogásával, mivel vele szemben sürgette az állam beavatkozását a termelési viszonyokba, azt, hogy az állam terjessze ki jogkörét és kötelességeit. A liberális közgazdasági gyakorlat korrekcióját célozva hangsúlyozta, hogy az állam nem csupán jogállam és a törvényes rend őre, hanem kötelessége a köz- és magánjólét elősegítése is. Megállapította ugyanakkor, hogy az érdekelteknek kell elsősorban az önszegélyről gondoskodniuk, és ezek sorában az első helyre tette a keresztény munkásszervezeteket.

A pápai tanítás nyomán, a keresztényszociális eszme jegyében Európa-szerte nagyon változatos politikai szervezeti formák – keresztényszocialista pártok, munkásmozgalom, keresztény szakszervezetek, szakegyesületi mozgalmak, érdekvédelmi szervezetek és keresztény társadalmi mozgalmak – jöttek létre. Mindazonáltal ezek a formációk, bár a politikai életre gyakorolt performatív hatásuk tagadhatatlan, 1945 előtt alapvetően nem bizonyultak sikeresnek. A keresztény politika nem tudott emancipálódni a politikai katolicizmustól, illetve programja keresztény társadalmaknak feltételezte a már rég nem keresztény társadalmakat.

A pápai tanításból kiinduló keresztény társadalmi-politikai irányzat – megújulva, immár mint kereszténydemokrácia – az 1945 utáni fél évszázad Nyugat-Európájának lett meghatározó tényezője. A kereszténydemokrácia pártpolitikai értelemben a második világháború után jelent meg, a keresztényszocializmust követte, de az evangéliumi értékekkel összhangban álló politikát az egyházzervezettől elkülönülő laikus mozgalomként kívánta megvalósítani. Lényege a természetjogon alapuló politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális demokrácia. Ebből az is következik, hogy bár világnézeti, mégsem vallási vagy egyházi tan vagy politika, hanem autonóm eszmerendszer és politikai irányzat. A keresztény politika megújulásának bölcsője Franciaország volt, ahol a katolikus politizálás – nem utolsósorban a pápa ösztönzésére – felerősödött az 1930-as években. Jacques Maritain filozófus és politikai gondolkodó úgy vélte, hogy a katolikus politizálás előtt új perspektívákat kell nyitni, mivel választási lehetőség nemcsak a szocializmus és a fasizmus között van. A kibontakozás útját az jelenti, ha a katolicizmust és a demokráciát közelebb hozzák egymáshoz. Állásfoglalása komoly hatást gyakorolt az európai politikára. Hatására a kereszténydemokrácia megerősödve küzdött a totalitarizmus ellen, és megakadályozta, hogy az antifasiszta harcban való részvételt kizárólag a baloldal tulajdoníthassa ki magának.

A keresztényszocializmus Magyarországon

XIII. Leó üzenetének történelmi jelentőségét és hazai aktualitását Magyarországon elsőként Prohászka Ottokár (1858–1927), esztergomi teológiai tanár, későbbi székesfehérvári püspök ismerte fel.

„A társadalom modern krízise abban áll, hogy a munkából élő nagy néprétegek társas szervezeteit vagy már összetörték, vagy javában folyik bennük a bomlás; ezzel egy időben föllép a szegénység, vagyis a meg-nem-élhetés. A társadalom tehát szakít a régi alapokkal, s teremt magának újakat; teremt a szó szoros értelmében új világot. A foszladozó, a bomlaldozó régi társadalom, íme ez a társadalmi kérdés. A régi társadalomban a kézműipar fönntartotta a kézműves osztályt, a remekelt mesternek önállóságot, családot és otthonot biztosított. A gép föltalálásával és még inkább tökéletesítésével, de kiváltképp az iparszabadság kihirdetésével egy iszonyú fordulatot vett az ipar addig biztosított léte, s egy teljes szétzüllésére vezet azon egész társadalmi osztálynak. A gép gyorsan és jobban dolgozik, mint az ember. Akinek nincs pénze, az nem konkurálhat a géppel bíró munkással, s mindjobban leszorul állásáról. Mit csináljon mármint az önálló mester? Miután meg nem élhet, beáll a gyárba,

és lesz bér munkás. Aki előbb önálló volt, az most bérszolga lett, aki előbb a munka teljes gyümölcsét élvezte, az most a haszonnak csak egy részét, esetleg teljesen eltűnő részecskéjét kapja; a többit elnyeli a tőke, megkapják a részvényesek, vagy a bankok. Tehát az emberi munka szolgál a tőkének. A tőke az úr; életre-halálra kell a munkásnak megadnia magát; tőle függ. Így porladnak szét, így atomizálódnak a régi munkásrendek, s az önálló polgári rendből folyton szállnak lefelé a negyedik rendnek sötét és fanatikus dühtől telített mélységeibe.

Minél jobban fejlődik tehát a korlátlan iparszabadság gyilkoló érája alatt a gyári munka, annál több áldozatra, annál több szabad, önálló mesterből lett bér munkásra, vagy a rabszolgaságban felnövekedett s mindig ott tartóztatott munkás egzisztenciára erőszakolja rá a tőke az ő vasjarmait, s készíti elő számukra a társadalmi katasztrófákat. A kézműiparos letűnik a világ felszínéről, s helyébe lép a gyári napszámos. Hozzájárul, hogy a degradált munkás, miután házi tűzhelyének és önállóságának aranyat termő talajából kitépetett, e lengedi állapotban játéklabdája lett egy másik szabadságnak, melynek szarujából új átok özönlik rá. Már nincs a röghöz kötve. Igaz; de a tűzhelyhez sincs kötve; nincs otthona, nincs családja. Csodálkozunk-e azon, hogy lassanként odaér, hogy nincs hazája? De a felosztás csirái a parasztosztályban is csiráznak. A paraszt megdolgozza a földet s levonva a maga számára a száraz kenyeret és só gyanánt a keserves verejtéket: a többit, a hasznot beszolgáltatja a hitelezőnek.

Volt-e ilyen robot valamikor bárhol? Még a Fáraók s hozzájuk méltó utódjuk, a Khedive se kívánt ennyit a felláhtól. Ahol pedig ezt a robotot nem akarják a nagyhatalmú lét és nemlét fölött rendelkező tőkebirtokosok, ott elmondhatják az expropriáltak: Vos hinc migrate coloni!

E szerint a parasztosztály szinte földönfutóvá lesz, a társadalom alaprtege szétzüllőve belesodortatik az atomizálás boszorkatáncaiba, s az önálló, független otthonának örvendő konzervatív természetű parasztnép lesodortatik a proletár föld- és térnélküli modern Jánosok vigasztalan tömegébe. Mily nagy ez a tömeg, mely egyre növekszik, csak öntudatára kell ébrednie nyomorának és erejének, hogy felvesse az igazságtalan világot. Ez üvegen nézve a társadalmi bomlást, értjük meg igazán az ilyen és hasonló mondatokat: „Mi a negyedik rend? Semmi. Mi lesz a negyedik rend? Minden.” A szociális kérdés gyúlananyagát a parasztosztály is szolgáltatja. (Nem ugyanannyira, mint az ipar, de mégis ijesztő mérvben. A felbomlási processzus nem veheti magát annyira bele a parasztosztályba...) A tőke uralmát, az örökösödés módját, az eladósodást a parasztság nem bírja ki, lesüllyed a koldusok és pedig a követelő, mert kifosztás-teremtette negyedik rendjébe. Így készül el a társadalom krízise, vagyis a régi társadalmi rétegek szétfoslása, amely magával hozza azt, hogy a rajta épült társadalmi rend megbukik, s romba dől, mint a ház, melynek alapjait elszedi az ár.

Igaz, hogy most már nincs paraszt, nincs mesterember, nemes és pap; a törvény előtt csak polgárok vannak; a munkás is polgár, bár az igaz, hogy még nem egészen; de a liberalizmus, mikor megadta a jognak egyenlőségét, megteremtette a materiális hatalomban, a pénzben való hallatlan s ázsiai zsarnokok és rabok egyenlőtlenségét meghaladó egyenlőtlenséget. Minden, ami a nemzeti létet tartotta, ami neki változatosságot és életerőt, biztonságot és szervezetet adott, azt mind letörte, és a maga hasznára lefoglalta.... csak a jogi egyenlőséget, azt megadta! De fél munkát végzett, s egy keserves és félelmetes revolúciót készített elő; mert a »gyár«, a »világváros«, »a nemzet-állam« után okvetlenül következik a tőke s a proletárok nemzetközi szervezete.”

(Mi a szociális kérdés? Prohászka Ottokár szociális tanítása. Magyar Sion [1894])

A fiatal Prohászka az egyházpolitikai törvények körüli csatározások során kapcsolódott be a napi politikába. Az egyház társadalmi tanítása mellett nézeteinek és programjának másik ösztönzője a magyarországi *Kulturkampf* nyomán kibontakozó politikai katolicizmus volt. Olyan katolikus politikai pártot képzelt el, amely harcosan kiáll az egyház, a katolicizmus védelmében, de ennek sikere érdekében hasonló határozottsággal fellép a szociális igazságosságért (a *Rerum novarum* szellemében fogant keresztény szociális programmal), az elnyomott néprétegek politikai egyenlősítéséért, ideértve az általános titkos választójogot is, mint a demokrácia ekkor talán legfontosabb kritériumát. A „szociális kérdés” a hazai diskurzusban egyet jelentett az ország társadalmi fejlődéséről, modernizációjáról és egyúttal demokratizálásáról való gondolkodással.

„A keresztényszocializmus szó elnevezése ama társadalompolitikai iránynak, mely a keresztény etika alapján akarja útját állni a hatalmaskodó individualizmus által elő-

idézett társadalmi igazságtalanságoknak, s az egészséges társadalmi fejlődést ily természetű reformok életbeléptetésével óhajtja biztosítani... A keresztény szocializmust tehát abban az értelemben kell vennünk, hogy az egy keresztény szociális reformnak összefoglalhatja, rendszere, mintegy a keresztény igazságoknak a társadalmi és gazdasági életben való gyakorlati alkalmazása.”

(Giesswein Sándor: Társadalmi problémák és keresztény világnézet. 1907.)

A politikai vitákban – a pápai lobogó színe miatt – olykor „sárgáknak” nevezett keresztényszocialisták földbirtokreformot és szociális törvényhozást sürgettek. Ez utóbbi kérdésben a Katolikus Néppárt (1894) programja a keresztényszocializmus antiliberális attitűdjét tükrözte.

A liberális kapitalizmus okozta bajokat a hazai viszonyokra aktualizálva Prohászka és követői azt a zsidó nagytőkével, a szociális érzéketlenséget pedig a szintén zsidónak feltételezett „uzsora szellemmel” kapcsolták össze. Antiszemita érvelésük újkonzervatív és agrárius körökben is visszhangra talált. Ugyanakkor rendkívüli mértékben leszűkítette mozgásterüket az egyházi hierarchiától való erős, közvetlen függés. A főpapság alapvetően állagörző mentalitása, mely a kényes földkérdésen túlmenően is érvényesült, valójában nem tette lehetővé a keresztény társadalompolitika érvényesülését, Magyarországon sokkal inkább a politikai katolicizmus aulikus változata határozta meg a keresztény politikát. Ennek hatására vált ki a Néppártból és bontott zászlót 1907-ben az Országos Keresztény-Szocialista Párt. A párt elnöke és szellemi vezetője Giesswein Sándor (1856–1923) pápai prelátus, győri kanonok, az antiszemita elleni küzdelem egyik szószólója, a magyar társadalom, közélet és gazdaság keresztény szellemű megújítását hirdette, és következetesen vallotta, hogy a szociális reformok csak demokratikus feltételek között valósíthatók meg, csak az általános, egyenlő és titkos választójoggal együtt vihetők sikerre. „*Ott, ahol a lehető legszélesebb demokratikus alapra helyezkedtek a parlamentek, tudtak a modern szociális követelmények szerint működni. Az általános választójog ígéri nekem azt* – mondta 1906-ban első képviselőházi beszédé-

ben –, *hogy a szociális érzék a maga egészében itt helyet foglalhasson. Mert én megengedem, hogy lehet igen szép és tetszetős szociális programokat megalkotni, de hogy azt keresztül is vihessük, ahhoz az egész nép támogatására van szükségünk.*” A párt nem ért el átütő sikert, az 1910-es választásokon a párt színeiben egyedül Giesswein szerzett mandátumot.

Ilyen előzmények után – az 1919–1921 közötti intermezzót leszámítva, amikor rövid ideig úgy tűnt, hogy a keresztényszocializmus lesz az új Magyarország meghatározó politikai ereje – az eszme képviselőjét az 1930-as évektől a felekezeti alapon szerveződő hivatásrendi mozgalmak vették át. Katolikus részről elsősorban az Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO), a Katolikus Legényegyletek Országos Tanácsa (KALOT), a Katolikus Leánykörök Szövetsége (KALÁSZ), a Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetsége (DLN), a Magyarországi Dolgozók Országos Hivatásszervezete (Hsz) és a Katolikus Szociális Népmozgalom. Jelentőségét és elterjedtségét tekintve a jezsuiták által 1935-ben életre hívott és szellemileg irányított KALOT emelkedett ki közülük. A jezsuita atyáknak – Kerkai Jenő vezetésével – a szervezet tízévi működése alatt sikerült egy öntudatos, saját sorsának intézésére felkészített vezetőréteget képeznie.

A fenti mozgalmak kibontakozásával egy időben jelentkezett szuverén gondolatként a reformkatolicizmus, amelyet azok a *Vigília* című folyóirat köré tömörülő fiatal, katolikus értelmiségiek képviseltek – többek között Kovrig Béla, Mihelics Vid és Barankovics István –, akik a magyarságot és európaiságot, a katolicitást és a társadalmi igazságosságot egyesítették gondolkodásukban.

A hivatásrendi mozgalmak kezdeményezői és a reformkatolikus értelmiségiek az 1930-as években a *Quadragesimo anno* hatására ismerték fel, hogy a szociális kérdés megoldására elégtelenek a hagyományos eszközök. Az egyébként az Imrédy- és a Teleki-kormány törvényalkotásában is érvényesülő szociálpolitikai paradigmaváltás legfontosabb alap gondolata a hagyományos segélyezés alapú szociálpolitikával való szakítás volt, s egyúttal a szociálpolitikának a nemzetpolitikával való egybekapcsolása. A reformok mellett elköteleződő katolikus értelmiségiek a társadalmi tanítást a magyar viszonyokra alkalmazva, a rendszer jobb- és baloldali kritikájától egyaránt határozottan eltérő javaslatokat dolgoztak ki. Így a *Quadragesimo anno*-ban megfogalmazott pápai társadalmi tanítás magyarországi adaptációs kísérlete az ország valódi szociális helyzetének feltárásával találkozott, és az 1940-es években a kereszténydemokrata pártszerveződés szociális programjává fejlődött. A hivatásrendi szervezetek által megalapozott szubkulturális háló pedig lehetővé tette a második világháború után a kereszténydemokrata pártszervezést és annak sokak számára meglepő és váratlan sikerét, amelyet az 1947. augusztusi országgyűlési választásokon ért el.

A választást megelőző hatósági intézkedések és a választási csalás ellenére az alig három hónappal korábban programot hirdető, Barankovics István által vezetett Demokrata Néppárt az ország második legnagyobb befolyással rendelkező politikai pártjává és legerősebb ellenzéki erejévé vált ekkor. Úgy, hogy közben Mindszenty József esztergomi érsek támogatását sem élvezte. Barankovics pártja az akkori Európa korszerű és sikeres kereszténydemokrata pártjaival közösséget valló, azonos elméleti platformon álló, a polgári demokrácia és a szociális piacgazdaság mellett elkötelezett keresztény, de nem egyházi, nem klerikális párt volt, mely 1949. februári megszűnéséig a demokratikus ellenzék fő erejeként próbált szembeszegülni a kiépülő diktatúrával.

A második világháború után Európa talpra állása, egységesülése és megerősödése nagy részben a kereszténydemokrata pártoknak és kiemelkedő történelmi személyiségeiknek köszönhető. Az európai egység megálmodói, alapító atyái – Konrad Adenauer, Robert Schumann, Alcide de Gasperi – mind kereszténydemokraták voltak. Sikerük oka az volt, hogy olyan szervesen fejlődő normarendszere támaszkodhattak, mely segített a második világháború traumáját megélt társadalmak újjáépítésében is.

Ajánlott irodalom

- BALOGH Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23.) MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998.
- GERGELY Jenő: A kereszténydemokrácia Magyarországon. *Múltunk*, 2007/3. 113–154.
- GERGELY Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon. 1903–1923. MTA, Budapest, 1977.
- PAKSY Máté et alii: Hit, értelem, közjó. A keresztény politikai bölcsélet főbb jellemezői. In. *Államelmélet*. Szerk. Takács Péter. Szent István Társulat, Budapest, 2007. 53–109.